

نسخه شناسی مصاحف قرآنی (۱۸)

مرتضی کریمی نیا

| ۴۰-۷ |

قرآن کوفی شش سطری ابوالعلاء سودآور، هدایی به
کتابخانه و موزه ملی ملک، و دیگر اجزای آن در جهان

Codicology of the Qur'anic Manuscripts (18)
Six-Line Kufic Qur'an of Abolala Soudavar, A Donation to the
Malek National Library and Museum, and its Other Fragments
Worldwide

Morteza Karimi-Nia

Abstract: The limited number of surviving six-line Kufic Qur'ans from the formative Islamic centuries is noteworthy. One such manuscript, potentially transcribed in the late second century AH, exists today in scattered pages preserved in Iran and various libraries and museums worldwide, though all originate from Iran. This investigation identifies and reproduces images of the remaining folios of this ancient Kufic Qur'an, providing an in-depth textual examination of and codicological introduction to this work. The author postulates that this manuscript could be considered among the earliest examples of Kufic writing practices in Iran or Iraq, evincing influence from the Qur'anic transcription and bookbinding culture in Iran.

Keywords: History of Qur'anic Transcription; Kufic Qur'ans; Qur'anic Transcription in Iran; Six-Line Kufic Qur'anic Codices, Malek National Library and Museum; Abolala Soudavar

چکیده: شمار قرآن‌های کوفی شش‌سطری برجای‌مانده از سده‌های نخست هجری چندان زیاد نیست. یکی از نسخه‌های قرآنی کوفی شش‌سطری که احتمالاً در اواخر سده دوم هجری کتابت شده است، اثری است که معدود اوراق پراکنده آن اکنون در ایران و نیز برخی کتابخانه‌ها و موزه‌های جهان نگهداری می‌شود؛ اما همگی از منطقه ایران به جاهای دیگر انتقال یافته‌اند. مقاله حاضر با شناسایی و گردآوری تصاویر اوراق باقی‌مانده از این قرآن کهن کوفی، این اثر را از حیث متنی و نسخه‌شناختی بررسی و به تفصیل معرفی می‌کند. نویسنده باورمند است این مصحف را می‌توان در شمار کهن‌ترین تلاش‌های کوفی‌نویسی در ایران یا عراق دانست که از فرهنگ کتابت قرآن و کتاب‌آرایی قرآنی در ایران تأثیر پذیرفته است.

کلیدواژه‌ها: تاریخ کتابت قرآن، قرآن‌های کوفی، قرآن‌نویسی در ایران، کوفی شش‌سطری، کتابخانه و موزه ملی ملک

پروہشکاه علوم انسانی ومطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

در پاییز ۱۴۰۱، واقف محترم آقای ابوالعلاء سودآور، نواده شادروان حسین آقا ملک (۱۲۵۰-۱۳۵۱ ش)، مجموعه‌ای ارزشمند از نگاره‌ها، نسخ خطی و آثار کهن اسلامی خود، از جمله دو مجموعه از برگ نوشته‌های قرآنی کهن را به کتابخانه و موزه ملک اهدا کرد. این آثار در بهمن همین سال طی مراسمی در محل این کتابخانه رونمایی و در معرض بازدید علاقمندان قرار گرفت. یکی از این آثار، هشت برگ از نسخه‌ای کوفی از قرآن کریم است که اکنون با شماره ۶۹۱۱ در کتابخانه و موزه ملک نگهداری می‌شود. با بررسی این هشت برگ دریافتیم که اوراق پراکنده دیگر این قرآن در کتابخانه‌هایی چون آستان قدس رضوی، کتابخانه کاخ گلستان، کتابخانه دانشگاه منچستر، موزه هنرلس آنجلس، مجموعه آفاخان و جزآن نگهداری می‌شود. در این مقاله می‌کوشم ضمن معرفی اصل این اثر، پاره‌های دیگر این قرآن کوفی قدیمی را در موزه‌ها و کتابخانه‌های ایران و جهان شناسایی کرده و اطلاعات جامع‌تری در خصوص مجموع این نسخه ارائه دهم.

توصیف و مشخصات کلی

هشت برگ اوراق قرآنی اهدایی ابوالعلاء سودآور به خط کوفی بر روی پوست است. اوراق در اندازه $۱۸,۸ \times ۲۹,۴$ سانتی متر، حاوی شش سطر در هر برگ، و مسطریا سطح نوشته آن $۱۵,۸ \times ۲۳,۳$ سانتی متر است. خط کوفی آن از نوع DI در تقسیم بندی شش گانه فرانسوا دروش از خطوط کوفی به شمار می‌آید. این نوع از کوفی نویسی از اواخر سده دوم تا اوایل سده چهارم هجری رواج داشته است. پاره‌ای از این آثار کوفی در ایران و عراق تولید شده‌اند. استفاده از تکنیک «مشق»، یعنی کشیدن حروف عربی در امتداد افقی یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این خط کوفی است. به جز این، کشیدگی زائده پایینی در رسم «الف» همراه با قوسی ملایم به سمت بالا جلوه خاصی به رسم این حرف داده است.

کاتب نسخه برای نقطه گذاری حروف از خطوط کشیده (چیزی همانند حرکات اعرابی امروزی) استفاده کرده و برای اعراب گذاری نسخه از نظام ابوالاسودی (یعنی قرار دادن نقاط دایره‌ای قرمز رنگ در بالا، پایین و جلوی حروف) بهره گرفته است. همچنین گاه دایره‌ای سبزرنگ برای اشاره به برخی قرائات دیگر، و نیز برای نشان دادن برخی ویژگی‌های تجویدی (مانند اِماله و ادغام و اِشمام) قرار داده‌اند. در پایان تک تک آیات، علامتی طلایی، به صورت گل هشت پر، برای اشاره به فصل آیات رسم شده، و علامت «ه» در پایان دسته‌های ۵ تایی آیات به نشانه تخمیس رسم شده، و دسته‌های ۱۰ تایی آیات با نشان طلایی بزرگتر (شبهه به شمس) مشخص شده و در داخل آن، عدد آیه (سبعون، ثمانون و مانند آن) ذکر شده است.

محتوای قرآنی هشت برگ قرآن کوفی اهدایی ابوالعلاء سودآور که اکنون با شماره ۶۹۱۱ در کتابخانه

و موزه ملک نگهداری می‌شود، در جدول زیر آمده است.

شماره برگ	آیات	ابتدای برگ	انتهای برگ
الف ۱۱	بقره، ۱۶۴	ان فی خلق	بما ینفع
اب	بقره، ۱۶۴	الناس وما انزل	و تصریف
الف ۱۲	بقره، ۱۵۰-۱۵۱	اخشونی ولاتم	علیکم آیتنا و یز
ب ۲	بقره، ۱۵۱-۱۵۲	کیکم و یعلمکم	اذکرکم واشکر
الف ۱۳	بقره، ۱۸۴	یضا او علی سفر	فمن تطوع خیر
ب ۳	بقره، ۱۸۴-۱۸۵	افهو خیر له	القران هدی
الف ۱۴	انعام، ۷۹-۸۰	وما انا من المشرکین	اخاف ما تشرکون به ا
ب ۴	انعام، ۸۰-۸۱	لا ان یشاء ربی	اشرکتکم ولا تخافون
الف ۱۵	انعام، ۸۱-۸۲	انکم اشرکتکم	الذین ا
ب ۵	انعام، ۸۲-۸۳	منوا و لم یلبسوا	ابرهیم علی قومہ
الف ۱۶	انعام، ۶۸	ین یخوضون فی	الشیطن فلا تقعد
ب ۶	انعام، ۶۸-۶۹	بعد الذکری	ذکری لعلهم یتقو
الف ۱۷	انعام، ۷۰	ن و ذر الذین	نفس بما کسبت
ب ۷	انعام، ۷۰	لیس لها من دون	الذین ابلسو
الف ۱۸	بقره، ۱۷۹-۱۸۰	ه یاولی الالب	خیرا الوصیه للو
ب ۸	بقره، ۱۸۰-۱۸۱	لذین والاقربین	یبدلونه ان الله سمیع

پاره‌های پراکنده نسخه در جهان

با در نظر گرفتن اوصاف متنی و ظاهری نسخه که در بالا ذکر شد، بنا به بررسی من، چند نسخه قرآن کوفی شش سطری می‌شناسیم که دقیقاً با همین سبک نوشته شده و برخی از آنها به قطع یا به احتمال زیاد می‌توانند اجزای دیگری از همین نسخه در روزگار قدیم بوده باشند که احتمالاً در گذشته از ایران به دیگر موزه و کتابخانه‌های جهان راه یافته‌اند. فهرست اجمالی تمامی این نسخه‌ها که هر یک از آنها اکنون در جایی در ایران یا جهان نگه‌داری می‌شوند، از این قرار است:

۱. قرآن کوفی، نسخه شماره ۶۹۱۱ در کتابخانه و موزه ملی ملک، (اهدایی ابوالعلاء سودآور)، در اندازه ۱۸/۸×۲۹/۴ سانتی‌متر، حاوی آیات: بقره، ۱۵۰-۱۵۲ و ۱۶۴-۱۶۴ و ۱۷۹-۱۸۱ و ۱۸۴-۱۸۵/

- انعام، ۶۸-۷۰ و ۷۹-۸۳.
۲. قرآن کوفی، نسخه شماره ۱۰۳۲ در موزه کاخ گلستان حاوی ۱۷ برگ، در اندازه ۲۱×۳۱ سم، منسوب به خط امام علی علیه السلام، حاوی آیات: لقمان، ۲۱-۳۰ / روم، ۲۲-۳۸ / فرقان، ۷۰-۷۳ [دو برگ الحاقی از قرآنی دیگر، حاوی آیات: زمر، ۵۹-۶۳ و ۷۳-۷۵].
۳. قرآن کوفی، نسخه شماره Arabic MS 11 (688) در کتابخانه جان رایلندز (دانشگاه منچستر)، حاوی ۲۶ برگ، در اندازه (جلد: ۲۳×۳۲ سم). حاوی آیات: طه، ۱۲۸-۱۳۰ / طه، ۱۳۵-۱۳۸ / انبیاء، ۲ / مومنون، ۵۶-۷۴ / فرقان، ۵۱-۷۰ / شعراء ۴۱-۴۵ و ۷۳-۷۷ / عنکبوت، ۶۷-۶۸ / روم، ۱۴-۱۶ و ۱۹-۲۱ و ۴۸-۵۰ و ۵۶-۵۸ / لقمان، ۱۶-۱۷ / زخرف، ۵۴-۵۸.
۴. قرآن کوفی، نسخه شماره AKM260 در مجموعه آفاخان، حاوی ۷ برگ در اندازه ۲۳×۳۴ سانتی متر (همراه با متن و حاشیه)؛ سطح نوشته: ۱۶×۲۴ سم. حاوی آیات ۶۳-۹۲ سوره نمل.
۵. قرآن کوفی، نسخه شماره ۱۵۰۰ در کتابخانه آستان قدس رضوی، حاوی ۶ برگ در اندازه ۲۴×۳۴ سانتی متر (همراه با متن و حاشیه)؛ سطح نوشته: ۱۶×۲۴/۵. حاوی آیات: فرقان، ۲-۴ و ۳۱-۳۳ و ۳۸-۴۰ / قصص، ۱۹-۲۵.
۶. چهار برگ از قرآن کوفی، در موزه هنر شهر لس آنجلس (لکما)، در اندازه ۱۸/۱×۲۷/۸ (اطراف برگه بریده شده)؛ سطح نوشته: ۱۷/۴×۲۲/۳ سم. حاوی آیات: بقره، ۱۰۲ و ۱۶۵-۱۶۷ و ۱۷۵-۱۷۷.
۷. یک برگ از قرآن کوفی به شماره AL-10 در کتابخانه کنگره (واشینگتن) در اندازه ۱۷×۲۷/۵ سم؛ سطح نوشته: ۱۴/۷×۲۳/۸ سم. حاوی آیات ۸۵-۸۸ سوره انعام.
۸. برگ نخست از قرآنی کوفی محفوظ در نسخه شماره Is. 1422 در کتابخانه چستربیتی، حاوی آیات ۱۹-۲۱ سوره کهف.
۹. یک برگ از قرآن کوفی به شماره KFQ67 در مجموعه ناصر خلیلی (لندن)، در اندازه ۱۹/۵×۲۷/۲ سم، حاوی آیات ۱۰۴-۱۰۷ سوره نساء.
۱۰. یک برگ از قرآنی کوفی به شماره ۴۴-۲/۴۰ در موزه هنر نلسون اتکینز، حاوی آیات ۴۵-۴۷ و ۴۹-۵۳ از سوره فصلت، و سرسوره آغازین سوره شوری.
۱۱. یک برگ از قرآنی کوفی به شماره 1984.44.A در مؤسسه هنر دیترویت، حاوی آیات ۵۷-۵۹ سوره انعام.
۱۲. یک برگ از قرآنی کوفی به شماره نامعلوم در موزه هنر اسلامی برلین، حاوی آیات ۲۰۵-۲۰۶ سوره بقره.^۱

۱. این برگه در فاصله زمانی ۲۰۱۶/۲ تا ۲۰۱۶/۷ در نمایشگاهی از آثار اسلامی با عنوان (Words to Read - Words to Feel) در موزه پرگامون (برلین) به نمایش درآمده است.

۱۳. یک برگ از قرآنی کوفی به شماره درموزه هنرو صنایع هامبورگ، حاوی آیات ۷۲-۷۵ سوره اسراء.

۱۴. یک برگ از قرآن کوفی به شماره KFQ68 در مجموعه ناصرخلیلی (لندن)، در اندازه ۲۰/۸×۲۷/۸ سم، حاوی آیات ۵۳-۵۵ سوره اسراء.

۱۵. یک برگ از قرآن کوفی به شماره AC195 در کتابخانه دانشگاه مک‌گیل (کانادا)، حاوی آیات ۷۰-۷۲ سوره اسراء.

۱۶. اوراق مختلفی که در حراج‌های مختلف لندن و پاریس از جمله در خانه حراج بنهامز (۲۰۰۲، ۲۰۰۳)، کریستیز (۱۹۷۸، ۲۰۰۸، ۲۰۱۱)، ساتبیز (۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۶، ۲۰۰۱، ۲۰۰۳ و ۲۰۰۷)، آدلر (۲۰۱۷)، و پلاکاس (۲۰۲۳) عرضه و فروخته شده است.

۱۷. و چند برگ دیگر از همین قرآن کوفی که محل نگهداری آنها در حال حاضر برای من نامعلوم است، اما تصاویر آنها را در انتهای همین مقاله گنجانده‌ام.

جزییات این نسخه‌ها و محتوای قرآنی هر یک در جدول زیر ارائه شده است. محتوای برگه‌ها نشان می‌دهد که میان این نسخه‌های قرآنی ارتباط متنی روشنی وجود دارد. مثلاً برگه‌ای که تحت عنوان کالای ش ۱۰ در حراج بنهامز (۱۷ اکتبر ۲۰۰۲) فروخته شده، حاوی آیات ۱۸۱-۱۸۴ سوره بقره است که دقیقاً یکی از اوراق مفقودی در مجموعه اوراق نسخه سوردآور (ملک، ۱۹۱۱) است.^۲ دیگر پیوندهای متنی میان این نسخه‌ها را بارنگ‌های زرد، بنفش، آبی و ماندن آن نشان داده‌ام که فی‌المثل روشن می‌کند اوراقی مفقود از نسخه کتابخانه کاخ گلستان در نسخه کتابخانه دانشگاه منچستر است.

فهرست برگ‌های مختلف و پراکنده نسخه در ایران و جهان

ردیف	محل نگهداری	شماره برگ	اندازه برگ (سم)	محتوای قرآنی
۱	کتابخانه و موزه ملک	۶۹۱۱	۲۹٫۴×۱۸٫۸ / ۲۳٫۳×۱۵٫۸	بقره، ۱۵۰-۱۵۲ و ۱۶۴-۱۶۶ / ۱۷۹-۱۸۱ و ۱۸۴-۱۸۵ / انعام، ۶۸-۷۰ و ۷۹-۸۳
۲	کتابخانه کاخ گلستان	۱۰۳۲	۳۱×۲۱	لقمان، ۲۱-۳۰ / روم، ۲۲-۳۸ / فرقان، ۷۰-۷۳
۳	کتابخانه جان رایلندز (دانشگاه منچستر)	Arabic MS11(688)	اندازه جلد: ۳۲×۲۳	طه، ۱۲۸-۱۳۰ / طه، ۱۳۵-انبیاء، ۲ / مومنون، ۵۶-۷۴ / فرقان، ۵۱-۳۷ / شعراء ۴۱-۴۵ و ۷۳-۷۷ / عنکبوت، ۶۷-۶۸ / روم، ۱۴-۱۶ و ۱۹-۲۱ و ۴۸-۵۰ و ۵۶-۵۸ / لقمان، ۱۶-۱۷ / زخرف، ۵۴-۵۸

۲. این برگ مجدداً در حراج‌های دیگر بعدی، از جمله در حراج بنهامز، ۱ می ۲۰۰۳ (کالای ش ۶)، حراج بنهامز، ۱۴ اکتبر ۲۰۰۴ (کالای ش ۱)، و حراج بنهامز، ۲۹ آوریل ۲۰۰۴ (کالای ش ۵۳) فروخته شده است.
 ۳. بایک برگ افتادگی از سوره فرقان.

ردیف	محل نگهداری	شماره	برگ	اندازه برگ (سم)	محتوای قرآنی
۴	موزه آفاخان	AKM260	۷	۳۴,۳×۲۳,۱ مسطرن: ۲۴×۱۶	نسخه متن وحاشیه شده است. نمل، ۶۳-۹۲
۵	کتابخانه آستان قدس رضوی	قرآن ۱۵۰۰	۶	۳۴,۵×۲۴ مسطرن: ۲۴,۵×۱۶,۵	نسخه متن وحاشیه شده است. فرقان، ۲-۴ و ۳۱-۳۳ و ۳۸-۴۰/ قصص، ۱۹-۲۵
۶	موزه هنر شهر لس آنجلس (لکما)	M.73.5.492	۱	۲۷,۸×۱۸,۱ مسطرن: ۲۲,۳×۱۷,۴	اطراف برگه بریده شده است. بقره، ۱۶۵-۱۶۷
۷	موزه هنر شهر لس آنجلس (لکما)	M.73.5.493	۱	۲۷,۹×۱۸,۱ مسطرن: ۲۳,۵×۱۴,۷	اطراف برگه بریده شده است. بقره، ۱۷۵-۱۷۷
۸	موزه هنر شهر لس آنجلس (لکما)	M.73.5.498	۱	۲۶,۳×۱۸,۱ مسطرن: ۲۲,۳×۱۴,۶	اطراف برگه بریده شده است. بقره، ۱۰۲
۹	موزه هنر شهر لس آنجلس (لکما)	M.73.5.500	۱	۳۴,۶×۲۶,۵ مسطرن: ۲۳,۳×۱۵,۵	نسخه متن وحاشیه شده است. بقره، ۷۲-۷۴
۱۰	کتابخانه چستربییتی	Is. 1422 (a) ⁴	۱		کَهِف، ۱۹-۲۱
۱۱	کتابخانه کنگره (واشنگتن)	AL-10	۱	۲۷,۵×۱۷؛ مسطرن: ۲۳,۸۵×۱۴,۷	اطراف برگه بریده شده است. انعام، ۸۵-۸۸
۱۲	موزه هنر نلسون اتکینز	44-40/2	۲	۲۷×۲۱,۶	فصلت، ۴۵-۴۷ و ۴۹-۵۳ / بسملة سوره شوری
۱۳	مؤسسه هنر دیترویت	1984.44.A	۱	۲۸,۹×۱۹,۱	انعام، ۵۷-۵۹
۱۴	موزه هنر اسلامی برلین ^۶		۱		بقره، ۲۰۵-۲۰۶
۱۵	مجموعه ناصر خلیلی	KFQ67	۱	۲۷,۲×۱۹,۵	نساء، ۱۰۴-۱۰۷

۴. این نسخه حاوی پنج برگ از قرآن‌های کوفی مختلف است که تنها برگ نخست آن، شش سطری، و متعلق به نسخه مورد بحث در اینجاست.

۵. این بخش از اطلاعات سایت کتابخانه کنگره احتمالاً اشتباه است.

۶. این برگ در فاصله زمانی ۲۰۱۶/۲۰۴ تا ۲۰۱۶/۲۰۷ در نمایشگاهی از آثار اسلامی با عنوان (Words to Read - Words to Feel) در موزه پرگامون (برلین) به نمایش درآمده است.

ردیف	محل نگهداری	شماره	برگ	اندازه برگ (سم)	محتوای قرآنی
۱۶	مجموعه ناصر خلیلی	KFQ68	۱	۲۷,۸×۲۰,۸	اسراء، ۵۳-۵۵
۱۷	کتابخانه دانشگاه مک‌گیل	AC195	۱		اسراء، ۷۰-۷۲
۱۸	موزه هنر هامبورگ	1964.273	۱	۲۸,۹×۲۱	اسراء، ۷۲-۷۵
۱۹	حراج ساتبیز، نوامبر ۱۹۸۶	کالای ۲۷۳	۱	۳۰,۳×۲۱,۵	اسراء، ۸-۹
۲۰	حراج آدلر، می ۲۰۱۷	کالای ۳۴	۱	۲۷×۱۸,۹	اسراء، ۳۰-۳۲
۲۱	حراج کریستیز، ۲۶ آوریل ۲۰۰۵	کالای ۴	۱	۲۶×۱۹	بقره، ۱۲۰ و ۱۳۲-۱۳۳
۲۱	حراج کریستیز، ۲۳ آوریل ۲۰۱۵	کالای ۸	۱	۲۸,۵×۱۷,۸	بقره، ۱۵۵-۱۵۹
۲۲	حراج ساتبیز، اکتبر ۲۰۰۷	کالای ۱۰	۱	۲۹×۱۸,۱	بقره، ۱۶۰-۱۶۲
۲۳	حراج ساتبیز، آوریل ۲۰۲۳	کالای ۹	۱	۲۹×۱۸,۱	بقره، ۱۶۰-۱۶۲
۲۴	حراج بنهامز، اکتبر ۲۰۰۲	کالای ۱۰	۱	۲۵,۲×۱۸,۹	بقره، ۱۸۱-۱۸۴
۲۵	حراج بنهامز، می ۲۰۰۳	کالای ۶	۱	۲۵,۲×۱۸,۹	بقره، ۱۸۱-۱۸۴
۲۶	حراج بنهامز، اکتبر ۲۰۰۴	کالای ۱	۱	۲۵,۲×۱۸,۹	بقره، ۱۸۱-۱۸۴
۲۷	حراج بنهامز، آوریل ۲۰۰۴	کالای ۵۳	۱	۲۵,۲×۱۸,۹	بقره، ۱۸۱-۱۸۴
۲۸	حراج کریستیز، ۱۷ اکتبر ۲۰۰۸	کالای ۲	۱۰	۳۶×۲۵,۵ / مسطرن: ۲۴×۱۵,۵	نساء، ۷۲-۷۴ و ۸۲-۸۳ / هود، ۸۹-۹۱ و ۹۳-۹۵ / اسراء، ۴۵-۴۷ / فصلت، ۴۵-۴۷ و ۴۹-۵۳

۷. این برگ که در چهار حراج مختلف در فاصله سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۴ عرضه و فروخته شده، دقیقاً یکی از اوراق مفقودی در مجموعه برگ‌های نسخه سوردآور (ملک، ۶۹۱۱) است.
 ۸. دو برگ آخر از این مجموعه اوراق اکنون در موزه هنر نلسون آتکینز نگهداری می‌شود.

ردیف	محل نگهداری	شماره	برگ	اندازه برگ (سم)	محتوای قرآنی
۲۹	حراج ساتبیز، ۲۹ آوریل ۱۹۹۸	کالی ۵	۱	۲۸٫۹×۱۹٫۷	نساء، ۸۰-۸۲
۳۰	حراج ساتبیز، ۷- ۸ جولای ۱۹۸۰	کالی ۱۵۶	۱	۲۷٫۲×۲۰٫۲	نساء، ۱۶۸-۱۶۹
۳۱	حراج ساتبیز، ۱۵ اکتبر ۲۰۰۳	کالی ۲	۱	۲۷٫۷×۱۹٫۷	مائدة، ۱-۲
۳۲	حراج ساتبیز، ۲۱ آوریل ۱۹۸۰	کالی ۶	۱	۲۹٫۵×۱۹٫۲	انعام، ۶۰-۶۱
۳۳	حراج کریستیز، ۱۱۲ اکتبر ۱۹۷۸	کالی ۱۸	۱	۲۰٫۲×۱۳٫۴	ص، ۲۶-۲۸
۳۴	حراج ساتبیز، ۱۸ اکتبر ۲۰۰۱	کالی ۷	۱	۳۰٫۳×۲۱٫۷	محمد، ۳۲-۳۵
۳۵	حراج پلاکاس، ۳۰ ژانویه ۲۰۲۳	کالی ۴	۱	۲۴×۱۷٫۳	حدید، ۲۰-۲۱ ^۹
۳۶	حراج کریستیز، ۱۷ اکتبر ۲۰۱۱	کالی ۱	۱	۲۶٫۴×۱۸٫۳	شمس، ۳-۱۲ (با مضای جلال الدین مهر الحسینی)

شباهت نسخه‌ها در علائم تزئینی و تذهیب

علاوه بر شباهت کامل در نوع و سبک خط کوفی، شیوه نقطه‌گذاری کلمات و اعراب آنها، نشان‌های مختلف به کاررفته برای تعیین پایان آیات، تخمیس (دسته‌های پنج‌تایی آیات)، و تعشیر (دسته‌های ده‌تایی آیات) نیز در تمامی این نسخه‌ها یکسان است.

نشان‌های پایان آیات در بخش‌های مختلف قرآن شش سطری

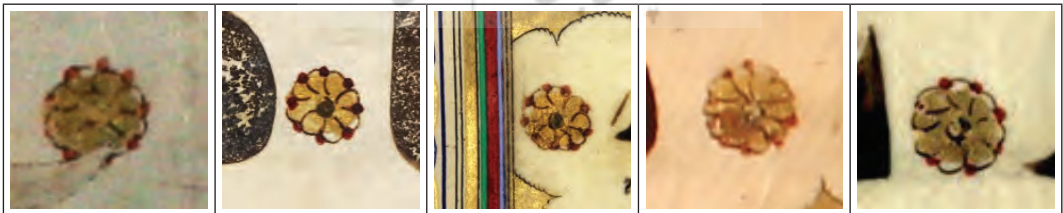
کتابخانه چستربیتی

دانشگاه منچستر

مجموعه آقاخان

آستان قدس

کاخ گلستان

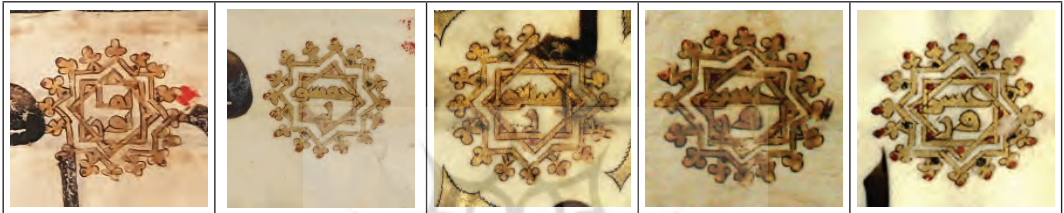
نشان‌های تخمیس (پایان پنج آیه) در بخش‌های مختلف قرآن شش سطری

کاخ گلستان مجموعه خلیلی مجموعه آقاخان دانشگاه منچستر کتابخانه کنگره

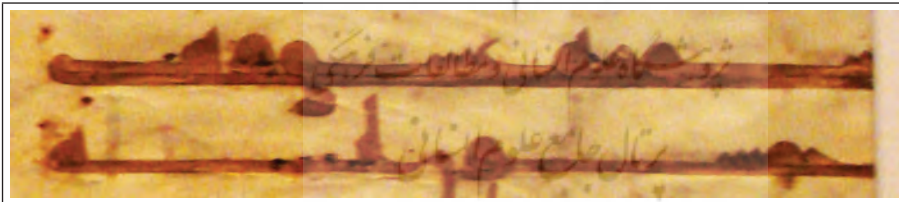

نشان‌های تعشیر (پایان ده آیه) در بخش‌های مختلف قرآن شش سطری

کاخ گلستان کتابخانه چسترییتی مجموعه آقاخان دانشگاه منچستر سودآور (ملک)

سرسوره آغازین سوره انبیاء در نسخه شماره Arabic MS 11 [688] کتابخانه دانشگاه منچستر

سرسوره آغازین سوره شوری در نسخه شماره 2-40-44 (موزه هنر نلسون آتکینز)

تبار ایرانی قرآن شش سطری

بررسی تمامی اوراق پراکنده و قطعات به جا مانده از این قرآن کوفی شش سطری نشان می‌دهد که این اثر در اصل در ۱۴ پاره، حاوی تمام متن قرآن کتابت شده، اما ظاهراً هیچ یک از پاره‌های آن به صورت کامل اکنون برجای نمانده است. نوع خط کوفی به کار رفته در این نسخه، شیوه نطقه گذاری متأخر آن، و نیز استفاده از دوایر قرمز و سبزرنگ در اشاره به دو گونه اعراب گذاری بر اساس قرائت‌های مختلف، همگی از نظر من می‌تواند به خاستگاه ایرانی این قرآن در اواخر سده دوم یا اوایل سده سوم هجری اشاره داشته باشد.

تقریباً تمامی بخش‌هایی که من از این نسخه یافته و در مقاله حاضر کنار هم قرار داده‌ام، به گونه‌ای با جغرافیای ایران مرتبط است. برخی بخش‌های این قرآن، از جمله قطعات موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی و کتابخانه کاخ گلستان و مجموعه سودآور (کتابخانه و موزه ملک) از دیرباز در ایران موجود بوده‌اند. سایر بخش‌ها چون اوراق موجود در مجموعه ناصر خلیلی، مجموعه آقاخان، کتابخانه کنگره، کتابخانه دانشگاه منچستر و ... همگی به روشنی از ایران بیرون برده شده و از طریق عرضه در حراج‌های مختلف اروپا و آمریکا، به این موزه‌ها و کتابخانه‌ها راه یافته‌اند. افزوده شدن نقاشی ایرانی (مثلاً در برگ مجموعه خلیلی)، و وجود اسامی، امضاها و مهرهای فارسی (مثلاً در نسخه کتابخانه دانشگاه منچستر، و اوراق موزه هنر شهرستان لس آنجلس، و برخی اوراق فروخته شده در حراج‌ها) شواهدی روشن بر این امرند.

یکی از ویژگی‌های خاص این قرآن کوفی، نقطه‌گذاری تمام حروف و کلمات است که در آن، به جای نقطه‌های مدور، از یک خط تیره مورب (شبیبه به فتحه و کسره امروزین) استفاده شده است. با توجه به اینکه در سده نخست قرآن‌های حجازی کهن کمابیش و به صورت پراکنده با نقطه‌های مدور تیره نقطه‌گذاری شده‌اند، و سپس نقطه‌گذاری کلمات به تدریج در نسخه‌های کوفی سده دوم کمتر و گاه به کلی حذف شده است، نسخه شش سطر مورد بحث در این مقاله را می‌توان از نمونه‌های خاصی دانست که نقطه‌گذاری کلمات (نُقَطُ الإِعْجَام) در آن به صورت کامل در اواخر سده دوم یا اوایل سده سوم صورت پذیرفته است.

نسخه‌های کوفی شش سطر متفاوت با نسخه سودآور (ملک، ۶۹۱۱)

چند نسخه کوفی کهن دیگر نیز می‌شناسیم که هرچند شش سطر اند، اما نمی‌توان آنها را به قرآن کوفی سودآور (ملک) متعلق دانست، زیرا اندازه برگه‌هایشان، نوع دستخط کوفی آنها، و نیز نشان‌های پایان آیات، تخمیس و تعشیر در آنها متفاوت از نشان‌های به کار رفته در قرآن اهدایی سودآور (ملک، ۶۹۱۱) است. از جمله آنها می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱. نسخه شش سطر کوفی به شماره ۲ منسوب به خط امام موسی کاظم علیه السلام در کتابخانه آستان قدس رضوی (مشهد)
۲. نسخه شش سطر کوفی به شماره ۸۶۳ (۴/۳، ۳۱۳) در المکتبه الغرویه، حرم امام علی علیه السلام (نجف)
۳. نسخه شش سطر کوفی به شماره ۴۲۴۸ منسوب به خط امام علی علیه السلام در موزه ملی ایران (تهران)
۴. نسخه شش سطر کوفی به شماره جزوه ۴۹۳۲ وقف ابوالندی، در کتابخانه آستان قدس رضوی (مشهد)
۵. نسخه شش سطر کوفی به شماره جزوه ۵۰۱۴ وقف ابوالندی، در کتابخانه آستان قدس

رضوی (مشهد)

۶. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره Is.1408 در کتابخانه چستربیتی (دابلین، ایرلند)
۷. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره ADD-1117 در کتابخانه دانشگاه کمبریج (کمبریج)
۸. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره Orient-A445 در کتابخانه گوتا (ارفورت، آلمان)
۹. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره Arabe 358 در کتابخانه ملی فرانسه (پاریس)
۱۰. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره Arabe 378 در کتابخانه ملی فرانسه (پاریس)
۱۱. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره ۴ منسوب به خط امام حسین علیه السلام، در آرشیف ملی افغانستان (کابل)
۱۲. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره ۵۵۷ در موزه رضا عباسی (تهران)
۱۳. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره Cod. Arab. 38، در کتابخانه سلطنتی (کپنهاگ، دانمارک)
۱۴. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره Rutbi 10 (حاوی هفت برگ) در موزه ملی هنر اسلامی، رقاده (تونس)
۱۵. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره Rutbi 14 (حاوی دو برگ) در موزه ملی هنر اسلامی، رقاده (تونس)
۱۶. نسخه‌شنش سطری کوفی به شماره Rutbi 64 (حاوی دو برگ) در موزه ملی هنر اسلامی، رقاده (تونس)
۱۷. نسخه‌شنش سطری کوفی، به شماره 6803 (حاوی آیات آغازین سوره توبه) در کتابخانه دانشگاه استانبول (ترکیه)
۱۸. یک برگ کوفی شنش سطری به شماره 1-87-154.82b در کتابخانه کنگره (واشینگتن)
۱۹. دو برگ کوفی شنش سطری، کالای ش ۱۵ در حراج کریستیز، ۷ آوریل ۲۰۱۱ (لندن)
۲۰. یک برگ کوفی شنش سطری، کالای ش ۱۱ در حراج ساتبیز، ۲۶ اکتبر ۲۰۲۲ (لندن)
۲۱. یک برگ کوفی شنش سطری، کالای ش ۱ در حراج ساتبیز، ۱۸ نوامبر ۲۰۱۳ (پاریس)
۲۲. یک برگ کوفی شنش سطری، کالای ش ۱۵۹ در حراج تزآن، ۱۶ نوامبر ۲۰۲۰ (پاریس)
۲۳. یک برگ کوفی شنش سطری، کالای ش ۵ در حراج ساتبیز، ۵ اکتبر ۲۰۱۰ (لندن)
۲۴. یک برگ کوفی شنش سطری، کالای ش ۱ در حراج بُنهامز، ۲۵ اکتبر ۲۰۲۱ (لندن)
۲۵. یک برگ کوفی شنش سطری، کالای ش ۳ در حراج بُنهامز، ۱۴ نوامبر ۲۰۲۳ (لندن)
۲۶. یک برگ کوفی شنش سطری، کالای ش ۶۹ در حراج ژربریز، ۲۲ اکتبر ۲۰۱۸ (لندن)
۲۷. یک برگ کوفی شنش سطری، به شماره 1970/2.109 در موزه هنر دانشگاه میشیگان (ان آرپور، میشیگان)
۲۸. دو برگ کوفی شنش سطری، کالای ش ۲ در حراج پلاکاس، ۲۵ آوریل ۲۰۲۳ × لندن.
۲۹. نسخه‌شنش سطری کوفی، به شماره 35SUP (حاوی ۷۱ برگ) در کتابخانه آمبروزیانا (میلان).

قرائت در نسخه قرآن کوفی

تاریخ متن قرآن کریم همواره با تاریخ قرائت قرآن همراه بوده است. انتقال شفاهی و مکتوب متن قرآنی همواره از آغاز با خوانش‌های مختلفی همراه بوده است که سبب تفاوت لفظی و گاه معنایی در برخی کلمات قرآن می‌شده است. به سبب تنوع و فراوانی و بی انضباطی در تولید و اجتهاد در امر قرائت قرآنی، دانشمندان اسلامی در قرن چهارم هجری ابتدا هفت قرائت، بعداً هشت قرائت، سپس ده قرائت رارسمی و صحیح شمرده‌اند و سایر قرائت‌ها را در شمار قرائت‌شاذ قرار داده‌اند. با این همه، قرائت‌شاذ هیچگاه از میان نرفته‌اند و بسیاری از دانشمندان علوم قرآنی از همان قرون به ثبت و گردآوری و ضبط قرائت غیررسمی یا شاذ اهتمام ورزیده یا در تفاسیر قرآن بدانها اشاره کرده‌اند.

قرآن‌های کوفی در قرون نخست مطابق با یک قرائت معین و مشخص نوشته و اعراب‌گذاری نشده‌اند. لذا هیچ‌گاه نمی‌توان این نسخه‌ها را به طور کامل مطابق با یک قرائت از میان قراء هفتگانه، دهگانه، یا یکی از قرائت‌شاذ دانست. در این نسخه‌ها همواره ترکیبی از قرائت‌های مختلف دیده می‌شود. این امر کمابیش تا قرن پنجم هجری ادامه دارد و از آن پس به تدریج، کتابت قرآن مطابق با یک قرائت معین - همراه با اشاره به برخی قرائت‌های دیگر - تداول می‌یابد.

ظهور قرائت در قرآن سودآور (ملک، ۶۹۱۱) مشابه با بسیاری دیگر از مصاحف قرآنی سده‌های دوم و سوم هجری است، به گونه‌ای که تقریباً اغلب قرائت‌های رسمی هفتگانه و نیز برخی از قرائت‌شاذ را در آن می‌توان یافت. اعراب‌گذاری اصلی این نسخه با نقاط قرمز رنگ (شنگرف) صورت گرفته است. اعراب‌گذار در این مرحله، مشهورترین قرائت را که یکی از قرائت‌های سبعة (یا عشره) است با افزودن دایره‌های قرمز رنگ نشان داده است. روشن است که این قرائت در بسیاری از جاها، مطابق با قرائت کنونی ما - روایت حفص از عاصم - نیست. نمونه‌هایی از این قرائت‌ها را در جدول (در ادامه) در کلماتی چون بُشراً (نمل، ۶۳)، لِلْعَالَمِينَ (روم، ۲۲) و يُضَاعَف (فرقان، ۶۹) می‌بینیم. در مرحله بعد، علامت‌گذار با استفاده از نقاط سبزرنگ به قرائت‌های دیگر اشاره کرده است. این امر هم دیگر قرائت‌های رسمی هفتگانه (و دهگانه) و هم برخی از قرائت‌های شاذ غیررسمی را شامل می‌شود. بدیهی است که در زمان کتابت و علامت‌گذاری نسخه در قرن دوم و سوم هجری، تفکیک قرائت‌های رسمی از قرائت‌های شاذ صورت نگرفته بوده و تمامی این موارد صرفاً قرائت‌های قرآنی شمرده می‌شدند.

گفتنی است این نسخه در نشان دادن قرائت‌های شاذ چندان زیاده روی نمی‌کند. از این رو، باید نحوه ظهور قرائت‌های شاذ در این نسخه را متفاوت از نسخه ۴۲۵۱ موزه ملی ایران یا نسخه قرآن ۲۶ آستان قدس رضوی، نسخه شماره ۴۲۸۹ موزه ملی ایران،^{۱۰} و نسخه‌های ۲۰۲۵ و ۲۰۲۶ موزه ملی کاشان دانست.

۱۰. درباره این نسخه کهن و جدولی از قرائت‌های معروف و شاذ در آن نک: مرتضی کریمی نیا، «نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی (۱۰)». قرآن کوفی، ۴۲۸۹ در موزه ملی ایران، و دیگر پارچه مسروقه آن در موزه پارس (شیراز): طغیان علیه «کتابت پیوسته» در قرآن نویسی کوفی»، ص ۱۴۵-۱۴۹.

اعراب‌گذاری نسخه با دورنگ قرمز و سبز از قواعد و نظام‌هایی کلی پیروی می‌کند که در زیر به آنها اشاره می‌کنم:

الف) قرائت اصلی نسخه با رنگ قرمز اعراب‌گذاری شده است. این قرائت تقریباً در همه جا مطابق با یک یا چند قرائت از قرائات سبعة یا عشرة است، اما ضرورتاً در همه موارد مطابق با روایت حفص از عاصم نیست.

ب) قرائت دوم با دوایری به رنگ سبز مشخص شده است که این اعراب‌گذاری گاه به یکی دیگر از قرائات سبعة و عشرة و گاه به یکی از قرائات شاذ (خارج از قرائات عشرة) اشاره دارد. در جدولی که در ادامه خواهد آمد، تأکید اصلی را بر فهرست قرائات شاذ (خارج از قرائات عشرة) قرار داده‌ام.

ج) اعراب‌گذار نسخه از رنگ سبز برای اشاره به قرائت ابن‌کثیر و ابن‌محیصن در صله دادن به میم جمع استفاده می‌کند؛ به این معنا که وی هنگام کتابت میم جمع در کلمه «هِمُّ» (به ضم «ه») و نیز به کسر «ه»، با استفاده از دوایر اعرابی سبزرنگ، آن را مطابق با قرائت ابن‌کثیر مکی مضموم می‌کند؛ یعنی اصطلاحاً در ضمیر جمع مذکر غایب، همواره «و» صله می‌افزاید که در هنگام قرائت «هُمُو» و «هُمُو» خوانده می‌شود.

د) علامت‌گذار نسخه، هاء ضمیر در انتهای کلماتی چون إلیه، علیه، فیه و مانند آن را نخست با دایره‌ای قرمز در زیر «هاء» به صورت إلیه، علیه، فیه مشخص می‌کند و بار دیگر با گذاشتن نقطه‌ای سبزرنگ در جلوی حرف، آن‌ها را به صورت مضموم (إلیه، علیه، فیه) اعراب‌گذاری کرده است: چنین قرائت‌هایی که مشابه آن را در نسخه‌های شماره ۲۰۲۵ و ۲۰۲۶ موزه ملی کاشان، نسخه‌های ۴۲۵۱ و ۳۴۵۴ موزه ملی ایران، و نسخه‌های Arab 5123 و Arabe 379 در کتابخانه ملی فرانسه نیز می‌توان مشاهده کرد، به ندرت در منابع کهن اسلامی و در شمار قرائات شواذ گزارش شده است. ابوبکر محمد بن احمد بن الهیثم رودباری از دانشمندان قرن پنجم هجری، این قرائت را به اهل مدینه و برخی کوفیان نسبت می‌دهد: «فیه وإلیه، وعلیه ولدیه، ونبیه، وأخیه، ونحوه بضم کل هاء للضمیر قبلها یاء، وهی لغة أهل الحجاز وبعض قریش، الزهری، وطلحة، وسلام والمنهال بن شاذان العمری عن یعقوب، والکسائی عن حمزة من طریق أبي علی عنهما.»^{۱۱}

ه) برای نشان دادن ادغام دو حرف در دو کلمه پیاپی از نقطه‌های سبز استفاده شده است. مثلاً در نمونه‌هایی چون یأتیهم من (انبیاء، ۲)؛ ربهم. محدث (انبیاء، ۲)؛ إنکم. منا (مؤمنون، ۶۶)؛ ذکرهم. معرضون (مؤمنون، ۷۱)؛ لهم. موسی (شعراء، ۴۳)؛ وهم. مهتدون (انعام، ۸۲).

و) برای اشاره به امالة الف به سمت یاء، مطابق با قرائت حمزة، وکسائی و خالف، در کلماتی چون جاء، شاء، و الکفرین، از نقطه‌گذاری سبزرنگ در زیر حرف مورد نظر استفاده شده است.

ز) برای اشاره به همزه ممدود، بعد از الف، در کلماتی چون زکریاء (مثلاً در برگ کتابخانه کنگره) از نقطه گذاری سبزرنگ استفاده شده است.

ح) چنانچه نقطه رنگی (قرمز یا سبز) در سمت راست الف قرار داده شود، آن حرف همزه (مثلاً: أَنْتَ) خوانده می‌شود و اگر در سمت چپ آن قرار گیرد، با صدای بلند /آ/ (مثلاً: اَللّٰه) خوانده می‌شود. نمونه‌ای از دو گونه اعراب گذاری را در کلماتی چون اُنَّ / اَيْنَ (شعراء، ۴۱) در نسخه کتابخانه دانشگاه منچستر (برگ ۸ الف)؛ اُنَّ رَحِمَتِ اللّٰه / اَنَا رَحِمَتِ اللّٰه (روم، ۵۰) در نسخه کتابخانه دانشگاه منچستر (برگ ۲۴ ب) می‌توان دید.

جدول زیر فهرستی از مهم‌ترین مواضع اختلاف قرائت را ارائه می‌دهد. از آنجاکه ذکر قرائات متداول سبعة در اغلب نسخه‌های کوفی امری رایج است، در این جدول کوشیده‌ام بیشتر به گردآوری قرائات شاذ (خارج از سبعة و عشره) در نسخه بپردازم. در این نسخه، قرائات سبعة عموماً با رنگ قرمز (شنگرف) و قرائات خارج از آن، با رنگ سبز مشخص شده‌اند.

جدول اختلاف قرائات

نسخه	شماره برگ	سوره و آیه	روایت حفص از عاصم	قرائت اصل نسخه	مطابق با قرائت
لکما	M. 73.5.498	بقره، ۱۰۲	المَلَكَيْنِ	المَلَكَيْنِ (سبز)	حسن بصری، زهری، روایت قتیبه و بریری از کسائی، و روایت قتیبه از ابوجعفر
لکما	M. 73.5.492	بقره، ۱۶۵	أَنَّ الْقُوَّةَ	إِنَّ الْقُوَّةَ (سبز)	حسن بصری، ابوجعفر، سهل، ابن منذر
لکما	M. 73.5.492	بقره، ۱۶۵	وَأَنَّ اللَّهَ	وَأَنَّ اللَّهَ (سبز)	حسن بصری، ابوجعفر، سهل، ابن منذر
لکما	M. 73.5.493	بقره، ۱۷۷	لَيْسَ الْبِرُّ	لَيْسَ الْبِرُّ (قرمز) لَيْسَ الْبِرُّ (سبز)	قراء عشره به جز حمزه و حفص حمزه، حفص، اعمش
سورآور (ملک)	الف ۳	بقره، ۱۸۴	فَدِيَّةٌ طَعَامٌ	فَدِيَّةٌ طَعَامٌ (سبز)	نافع، ابوجعفر، ابن عامر (به جز در روایت ابن ذکوان)
سورآور (ملک)	الف ۳	بقره، ۱۸۴	مَسْكِينٍ	مَسَاكِينٍ (سبز)	ابن عامر، حسن بصری
بنهامز، ۱۱۲ اکتبر ۲۰۰۲	کالای ۱۰	بقره، ۱۸۲	مُوصٍ	مُوصٍ (قرمز) مُوصٍ (سبز)	عاصم، نافع، ابوعمر، ابن عامر، ابن کثیر شعبه، حمزه، کسائی
بنهامز، ۱۱۲ اکتبر ۲۰۰۲	کالای ۱۰	بقره، ۱۸۲	عَلَيْهِ	عَلَيْهِ (قرمز) عَلَيْهِ (سبز)	تمام قراء عشره زهری، طلحة، منهل بن شاذان العمری از یعقوب، روایت کسائی از حمزه

نسخه	شماره برگ	سوره و آیه	روایت حفص از عاصم	قرائت اصل نسخه	مطابق با قرائت
ساتبیز، ۱۵ اکتبر ۲۰۰۳	کالی ۲	مائدة، ۲	وَرِضَوَانًا	وَرِضَوَانًا (قرمز) وَرِضَوَانًا (سبز)	قراء عشره جز شُعبه شُعبه، مُفَضَّل، أَبَان بن تغلب
سورآور (ملک)	۶ الف	انعام، ۶۸	يُنْبِئِيكَ	يُنْبِئِيكَ (سبز)	ابن عامر، ابن عباس
کنگره	۱۱ الف	انعام، ۸۵	وَالْيَاسِ	وَالْيَاسِ (سبز)	حسن بصری، قتادة، اعرج، ابن النضر، ابن محیصن
کنگره	۱۱ الف	انعام، ۸۵	يُونُسَ	يُونُسَ (سبز)	نافع (روایت ابن جماز)، حسن بصری، ضحاک، سعید بن جبیر، طلحة، أعمش، عیسی بن عمر
کریستیز، ۱۲۶ اکتبر ۲۰۲۳	کالی ۱۸	اسراء، ۳۸	كَانَ سَيِّئُهُ	كَانَ سَيِّئُهُ (قرمز) كَانَ سَيِّئُهُ (سبز)	نافع، ابن کثیر، ابو عمرو، یعقوب، ابو جعفر ابن عامر، عاصم، حمزة، کسائی
مجموعه ناصر خلیلی	KFQ68	اسراء، ۵۳	يَنْزَعُ	يَنْزَعُ (قرمز) يَنْزَعُ (سبز)	قراء عشره طلحة بن مُصَرِّف
منچستر	۶ الف	طه، ۱۳۵	السُّوِيِّ	السُّوِيِّ (سبز)	روایت عصمه از ابو عمرو: السُّوِيِّ جحدری و یحیی بن یعمر: السُّوِيِّ
منچستر	۸ الف	مؤمنون، ۶۰	يُؤْتُونَ	يَأْتُونَ (سبز)	پیامبر (ص)، عائشه، ابن عباس، قتادة، أعمش، حسن بصری، ابراهیم النخعی، عاصم الجحدری، طلحة، حمید، ابو حویه، روایت قورسی از ابو جعفر و ابو خالد از قتیبه؛ اختیار یحیی بن الحارث الذماری
منچستر	۸ الف	مؤمنون، ۶۰	مَا آتُوا	مَا آتُوا (سبز)	پیامبر (ص)، عائشه، ابن عباس، قتادة، أعمش، حسن بصری، ابراهیم النخعی، عاصم الجحدری، زید بن علی، روایت ضریر و زید از یعقوب
منچستر	۱۰ اب	مؤمنون، ۶۷	تَهْجُرُونَ	تَهْجُرُونَ (قرمز) تَهْجُرُونَ (سبز)	قراء عشره، به جز نافع نافع، ابن محیصن، روایت ملطی و کفرتوثی از ابوبکر
منچستر	۱۱ اب	مؤمنون، ۷۱	بَلْ أَتَيْنَاهُم	بَلْ أَتَيْنَاهُمْ (سبز)	حمصی، ابن ابی اسحاق، (جحدری و ثقفی: بضم التاء)
منچستر	۱۱ اب	مؤمنون، ۷۲	حَرَجًا فَحَرَجًا	حَرَجًا فَحَرَجُ (سبز)	مجاهد
منچستر	۱۱ الف	فرقان، ۵۶	عَلَيْهِ	عَلَيْهِ (سبز)	زُهری، طلحة، منهل بن شاذان العمری از یعقوب، روایت کسائی از حمزة

نسخه	شماره برگ	سوره و آیه	روایت حفص از عاصم	قرائت اصل نسخه	مطابق با قرائت
منچستر	۱۱۶ الف	فرقان، ۶۰	لَمَّا تَأْمُرُنَا	لَمَّا بِأَمْرُنَا (سبز)	حمزة، اعمش، طلحة، أبان، ابن مقسم، کسائی
منچستر	۱۶ ب	فرقان، ۶۱	سِرَاجًا	سُرْجًا (سبز)	اعمش، ابن ابی لیلی، زیات، طلحة، امام علی (ع)، ابن مقسم، روایت ابان از عاصم
منچستر	۱۱۸ الف	فرقان، ۶۹	يُضَاعَفُ	يُضَعَّفُ (قرمز) يُضَاعَفُ (سبز)	ابوجعفر، شبیبه، حمید، ابن کثیر، ابن مقسم قرائت عموم
منچستر	۱۸ ب	فرقان، ۶۹	يُخْلَدُ	يَخْلُدُ (قرمز) يُخْلَدُ (سبز)	عاصم در روایت غیر حفص، ابن عامر قرائت عموم
آقاخان	۱۱ الف	نمل، ۶۳	بُشْرًا	نُشْرًا (قرمز) نُشْرًا (سبز)	حمزة، کسائی نافع، ابوعمر، ابن کثیر، یعقوب، ابوجعفر، یزیدی
آقاخان	۲ ب	نمل، ۶۶	بَلِ اِدَارِكْ	بَلِ اُدْرِكْ (قرمز) بَلِ اِدَارِكْ (سبز)	ابن کثیر، ابوعمر، یعقوب، ابوجعفر، مجاهد عاصم، نافع، ابن عامر، حسن بصری، مفضل
آقاخان	۳ الف	نمل، ۷۰	صَيِّقِ	صَيِّقِ (سبز)	حمزة، طلحة، ابن ابی لیلی، اعمش
آقاخان	۵ الف	نمل، ۸۲	تُكَلِّمُهُمْ	تُكَلِّمُهُمْ (سبز)	ابن عباس، سعید بن جبیر، مجاهد، عاصم الجحدری، ابن ابی لیلی، ابن ابی عبلة
آقاخان	۵ الف	نمل، ۸۲	أَنَّ النَّاسَ	أَنَّ النَّاسَ (قرمز) إِنَّ النَّاسَ (سبز)	عاصم، حمزة، کسائی نافع، ابوعمر، ابن عامر، ابن کثیر
آقاخان	۶ ب	نمل، ۸۶	فِيهِ	فِيهِ (قرمز) فِيهِ (سبز)	قراء عشره زُهری، طلحة، منهل بن شاذان العمری از یعقوب، روایت کسائی از حمزة
آستان قدس	۵ الف	قصص، ۲۳	يُضِدِّرْ	يَضِدِّرْ (سبز)	ابوعمر، ابوجعفر، ابن عامر
گلستان	۶ الف	روم، ۲۲	لِلْعَلَمِينَ	لِلْعَلَمِينَ (قرمز) لِلْعَلَمِينَ (سبز)	قراء عشره، به روایت حفص از عاصم حفص
گلستان	۸ الف	روم، ۲۷	أَهْوَنَ عَلَيْهِ	أَهْوَنَ عَلَيْهِ (سبز)	زُهری، طلحة، منهل بن شاذان العمری از یعقوب، روایت کسائی از حمزة
گلستان	۹ الف	روم، ۲۸	فَأَنْتُمْ فِيهِ	فَأَنْتُمْ فِيهِ (سبز)	زُهری، طلحة، منهل بن شاذان العمری از یعقوب، روایت کسائی از حمزة
گلستان	۱۱ الف	روم، ۳۱	مَنْبِيبِينَ إِلَيْهِ	مَنْبِيبِينَ إِلَيْهِ (سبز)	زُهری، طلحة، منهل بن شاذان العمری از یعقوب، روایت کسائی از حمزة
گلستان	۱۲ ب	روم، ۳۴	فَتَعْلَمُونَ	فَيَتَمَتَعُونَ ... يَعْلَمُونَ (سبز)	ابوالعالیه / ابن مسعود: فليتمتعوا
گلستان	۱۳ ب	روم، ۳۶	يَقْنَطُونَ	يَقْنَطُونَ (قرمز) يَقْنَطُونَ (سبز)	قراء عشره زید بن علی، طلحة، روایت عنبری از شُعبه

نسخه	شماره برگ	سوره و آیه	روایت حفص از عاصم	قرائت اصل نسخه	مطابق با قرائت
گلستان	الف ۱۱۶	روم، ۳۹	لَيَزِيدُوا	لَيَزِيدُوا (قرمز) لَيَزِيدُوا (سبز)	نافع، ابوجعفر، يعقوب، حسن بصرى و ابن ابى عبلة ديگران
منچستر	ب ۲۴	روم، ۴۹	آثار رحمت	آثار رحمت (سبز) آثار رحمت (قرمز)	حفص، ابن عامر، حسن بصرى، حماد، مفضل نافع، ابوجعفر، ابوعمر، يعقوب، ابن كثير، شعبة
منچستر	الف و ب ۱۲۶	لقمان، ۱۶ لقمان ۱۷	يُبْنَى	يُبْنَى (سبز) يُبْنَى (قرمز)	حفص از عاصم عموم قراء سبعة به جز روایت حفص از عاصم
گلستان	ب ۲	لقمان، ۲۳	فلا يَخْرُجْ	فلا يَخْرُجْ (سبز)	نافع و ابن محيصن
گلستان	ب ۴	لقمان، ۲۷	والبحرُ	والبحرُ (سبز)	ابوعمر، يعقوب
گلستان	الف ۱۱	لقمان، ۳۰	يدعون	تدعون (قرمز) يدعون (سبز)	ابوجعفر، نافع، ابن كثير، ابن عامر، شعبة حفص، حمزة، كسائي، ابوعمر، يعقوب
گلستان	ب ۱	لقمان، ۳۱	بنعمت الله	بنعمت الله (سبز)	أعرج، ابن أبي عبلة
منچستر	الف ۲۷	زخرف، ۵۶	سَلَفًا	سَلَفًا (قرمز) سَلَفًا (سبز)	قراء عشرة أعمش، طلحة، امام على عليه السلام
منچستر	ب ۲۷	زخرف، ۵۷	يَصْدُونَ	يُصَدُّونَ (قرمز) يَصْدُونَ (سبز)	ابن كثير، عاصم، ابوعمر، كسائي، حمزة نافع، ابوجعفر، ابن عامر، ايوب، ابن مقسم، اعشى، امام على (ع)
ساتبیز، ۱۱۸ اکتبر ۲۰۰۱	کالی ۷	محمد، ۳۵	الى السِّلْمِ	الى السِّلْمِ (قرمز) الى السِّلْمِ (سبز)	عاصم، كسائي، نافع، ابوعمر، ابن عامر، ابن كثير شعبة، حمزة
موزه هنر نلسون آتكینز	44-40/2	فصلت، ۵۴	في مَرِيَّةٍ	في مَرِيَّةٍ (قرمز) في مَرِيَّةٍ (سبز)	قراء عشرة حسن بصرى، ابورجاء، قتادة
موزه هنر ديترویت	1984.44.A	انعام، ۵۷	يَقْضِ الْحَقُّ	يَقْضِ الْحَقُّ (قرمز) يَقْضِ الْحَقُّ (سبز)	نافع، عاصم، ابن كثير حمزة، كسائي، ابن عامر، ابوعمر، يعقوب
آدلر، ۲۳ می ۲۰۱۷	کالی ۳۴	اسراء، ۳۱	ولا تَقْتُلُوا	ولا تَقْتُلُوا (قرمز) ولا تَقْتُلُوا (سبز)	قراء عشرة أعمش، ابن وثاب

رسم و املائی کلمات

املائی کلمات یا رسم قرآنی در این اثر مطابق با اغلب مصاحف کوفی قرون دوم و سوم هجری است: یعنی نه مانند مصاحف حجازی کهن در قرن نخست حاوی غرائب و کهنگی‌های املائی است، و نه مانند برخی مصاحف قرون سوم به بعد حاوی رسم املائی و قیاسی است. با این همه، رسم کلمات در این اثر به صورت کامل و صد درصد با رسم المصحف (یا رسم عثمانی) مطابقت ندارد، بلکه گاه در آن مواردی یافت می‌شود که برخلاف رسم المصحف کتابت شده که این امر در اغلب قرآن‌های کوفی قرون دوم و سوم متداول است. نمونه‌های زیر از می‌توان مثال‌هایی از عدم تطابق املائی این قرآن کوفی با رسم المصحف دانست.

گفتنی است با آنکه اشتباهات کاتب در این دسته از نسخه‌های کوفی اندک است، برخی از موارد اصلاح شده را می‌توان در این قرآن کوفی یافت. فی‌المثل در نسخه آستان قدس رضوی، برگ ۱۲ الف، به جای «لولا نُزِّلَ» (فرقان، ۳۲)، «لولا أنزل» نوشته شده بوده، و سپس بعدها الف آن به صورت ناقص پاک شده است.

جدول تفاوت املائی کلمات با رسم المصحف

نسخه	آدرس	رسم المصحف	رسم نسخه
گلستان، ص ۱۱	روم، ۲۳	ابتغاؤکم	ابتغوکم
گلستان، ص ۷	لقمان، ۲۷	ولو أنما	ولو أن ما
گلستان، ص ۳۱	روم، ۳۹	ربا	ربوا
منچستر، ۱۵ب	فرقان، ۶۰	للرحمن	للرحمان (آخر سطر)
منچستر، ۱۷الف	فرقان، ۶۳	خطبهم	خطبهم (آخر سطر)
منچستر، ۲۲ب	روم، ۱۶	لقاء الآخرة	لقاء الآخرة
آستان قدس، ۱۲الف	فرقان، ۳۱	هادیا	هدیا
لکما، M.73.5.498	بقره، ۱۰۲	بضارین	بضرین

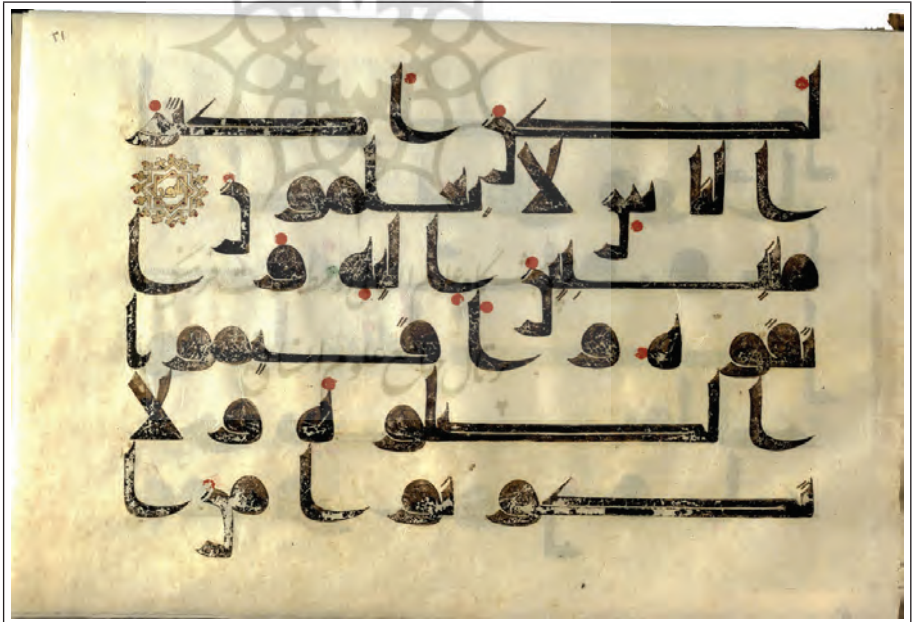
کتابخانه و موزه ملی
ملک، نسخه‌ش ۶۹۱۱
(اهدایی ابوالعلاء
سودآور)

کتابخانه و موزه ملی
ملک، نسخه‌ش ۶۹۱۱
(اهدایی ابوالعلاء
سودآور)

کتابخانه موزه کاخ
گلستان، نسخه‌ش
۱۰۳۲

کتابخانه موزه کاخ
گلستان، نسخه‌ش
۱۰۳۲

کتابخانه جان رابیندز
(دانشگاه منچستر)،
نسخه ش Arab MS
11(688)

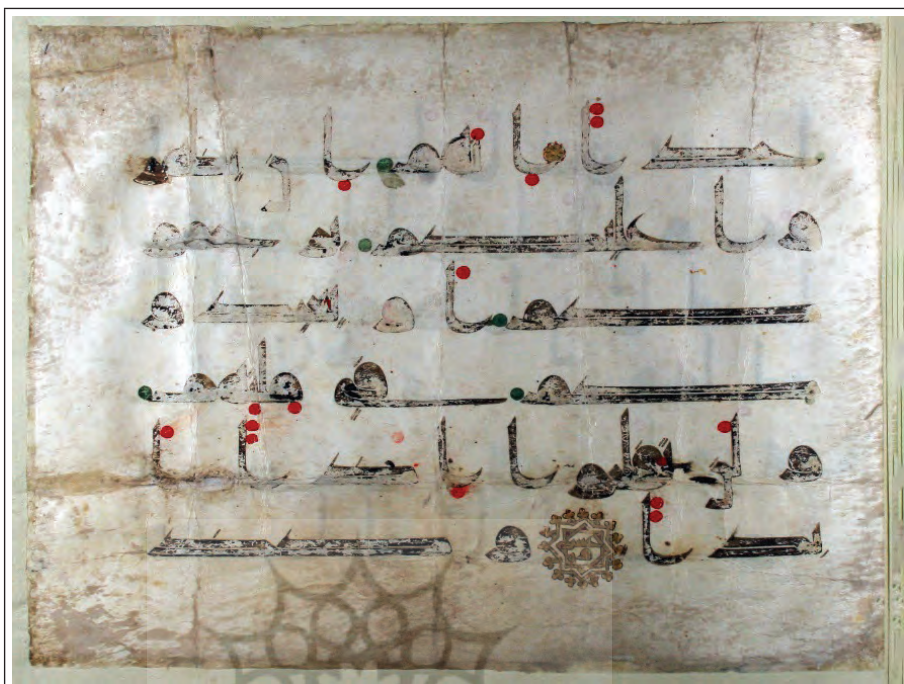
کتابخانه جان رابیندز
(دانشگاه منچستر)،
نسخه ش Arab MS
11(688)، پایان سوره طه
و آغاز سوره انبیاء

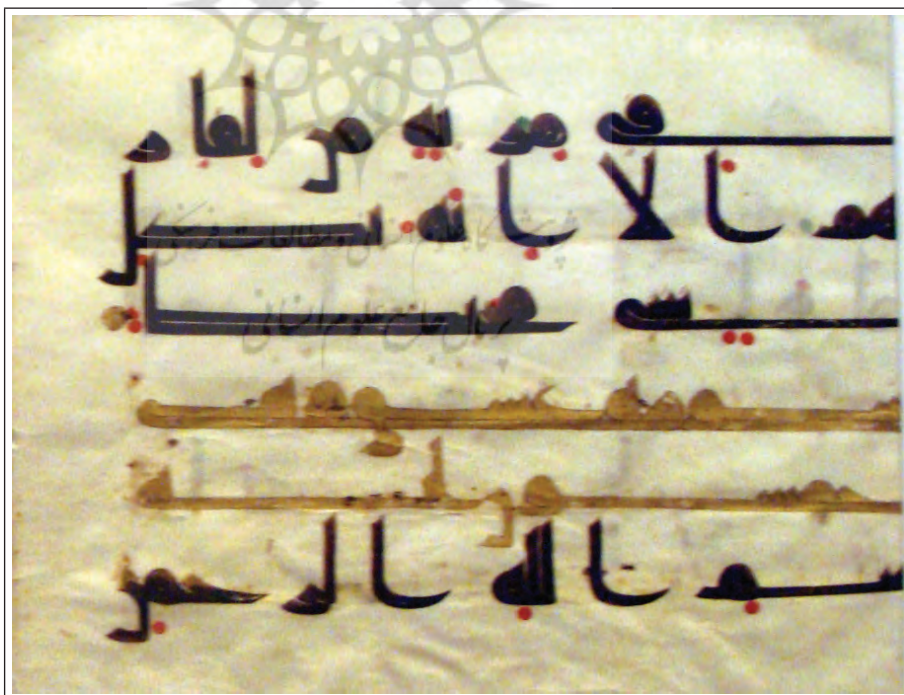
مجموعه آقاخان،
نسخه ش AKM260
(نسخه متن و حاشیه
شده است)

کتابخانه آستان قدس
رضوی، قرآن ش ۱۵۰۰
(نسخه متن و حاشیه
شده است)

کتابخانه چستربییتی
(دابلین، ایرلند)، نسخه
ش 1422 Is.

موزه هنر نیلسون
آتکینز (کانزاس سیتی،
میزوری)، نسخه ش
44-40/2

۲۰۴ > آینه پژوهش
سال ۳۴، شماره ۶
بهمن و اسفند ۱۴۰۲

کتابخانه کنگره
(واشینگتن)، برگ
قرآنی کوفی، ش 10-AL

کتابخانه دانشگاه
مک‌گیل، برگ شماره
AC195

موزه هنر و صنعت
هامبورگ، برگ شماره
1964.273

مجموعه ناصر خلیلی
(لندن)، برگ قرآن
کوفی، شماره KFQ68

مؤسسه هنر دیترویت،
برگ قرآن کوفی شماره
1984.44.A

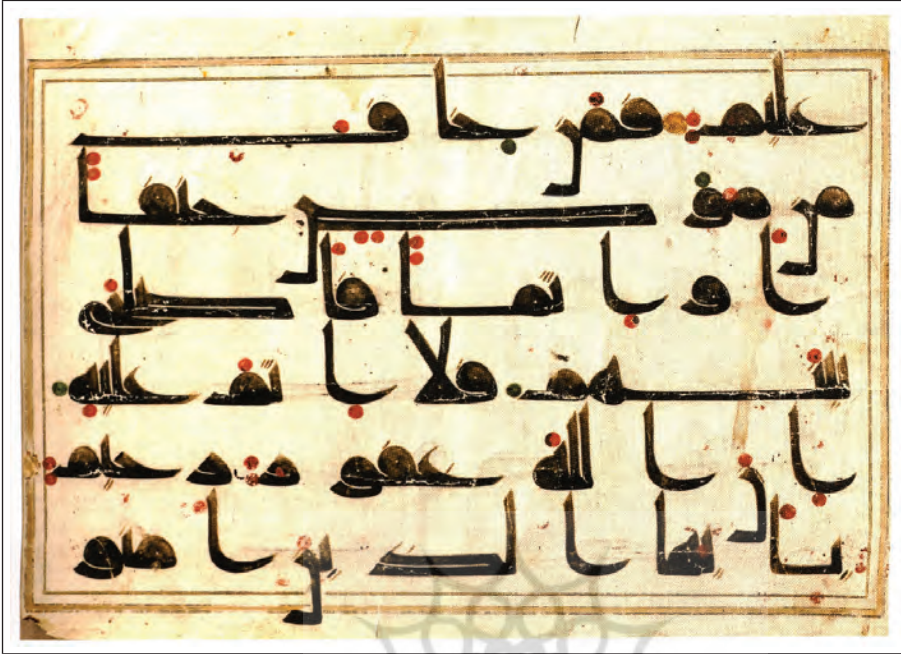
موزه هنر اسلامی
برلین، برگ کوفی به
شماره نامعلوم

خانه حراج ساتبیز، ۱۵
اکتبر ۲۰۰۳، کالای ش ۲

خانه حراج کریستیز، ۷
اکتبر ۲۰۰۸، کالای ش ۲

خانه حراج بنه‌امز، ۱۲
اکتبر ۲۰۰۲، کالای ش ۱۰

خانه حراج کریستیز، ۲۳
آوریل ۲۰۱۵، کالای ش ۸

خانه حراج ساتبیز، ۲۶
آوریل ۲۰۲۳، کالای ش ۱

خانه حراج ساتبیز، ۲۱
آوریل ۱۹۸۰، کالای ش ۶

خانه حراج ساتییز، ۲۹
آوریل ۱۹۹۸، کالی ش ۵

خانه حراج کریستیز،
۱۲۶ اکتبر ۲۰۲۳، کالی
ش ۱۸

آینه پژوهش ۲۰۴
سال ۳۴، شماره ۶
بهمین و اسفند ۱۴۰۲

برگ قرآن کوفی شش
سطری، حاوی آیات
۱۰۳-۱۰۴ سوره بقره
(محل نگهداری:
نامعلوم)

برگ قرآن کوفی شش
سطری، حاوی آیات ۵۹-
۶۹ سوره اعراف (محل
نگهداری: نامعلوم)^۱

۱. این تصویر بر روی سایت «ولکام کالکشن» معرفی شده است. آدرس زیر را ببینید: <https://wellcomecollection.org/works/bs3nprn4m>